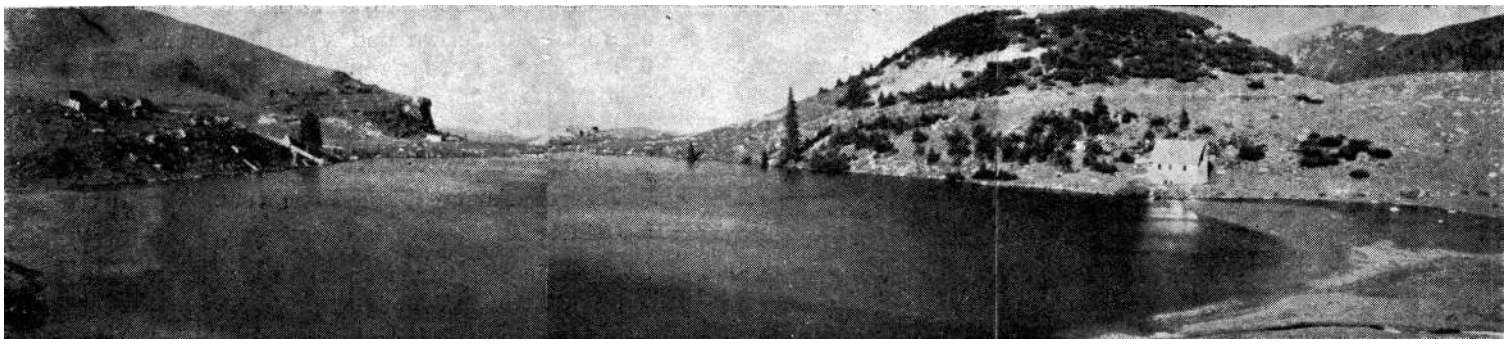

Sl. 1. Opći pogled na Prokoško jezero na Vranici planini. — *Foto* P. Fukarek.

DR. ING. PAVLE FUKAREK i ING. VIKTOR RŽEHAK

NEKA RAZMATRANJA O ZAŠTITI PRIRODE I PRIRODNIH RIJETKOSTI U BOSNI I HERCEGOVINI

Zavod za zaštitu spomenika kulture i prirodnih rijetkosti u RN BiH uspio je prije kratkog vremena da formira odjeljenje za zaštitu prirodnih rijetkosti. Paralelno sa već odmaklim i vrlo uspješno sprovođenim radom na zaštiti i konzerviranju dragocjenih spomenika kulturne prošlosti naših naroda na području NR BiH — Zavod je pristupio i prvim mjerama oko zaštite prirodnih rijetkosti. Ovaj zamašan posao u svojim prvim potezima na terenu, bez jedne veće tradicije i iskustva zahtijeva široku potporu i razumijevanje mjerodavnih, kao i mogućnost široke diskusije u načelnim i posebnim pitanjima. Sve to, naravno, u cilju što pravilnijeg rješenja mnogobrojnih postavljenih zadataka i problema zaštite prirodnih rijetkosti i tim i zaštite prirode kao cjeline.

Naša je namjera da u ovom članku damo nešto detaljnije podatke o najvažnijim prirodnim rijetkostima na području BiH kako bi se iz njih mogli sagledati neposredni zadaci koji stoje pred Zavodom u sljedećem razdoblju. Iz pregleda, iako on obuhvata samo najvažnije naše prirodne rijetkosti, jasno će se ukazati i putevi, odnosno mjere koje je potrebno poduzeti da se u što kraćem vremenu i što efikasnije sprovede sistem zaštite prirode i prirodnih rijetkosti na našem području.

I. JEZERA, VODOPADI I KRAŠKI IZVORI

Po našem mišljenju, među najznačajnije objekte prirodnih rijetkosti na području NR BiH spadaju planinska glacijalna jezera, vodopadi i kraški izvori.

Kao što je poznato, za vrijeme diluvijalnih zaleđivanja bilo je i Balkansko Poluostrvo djelomično pokriveno velikim ledenjacima, koji su u našim planinama ostavili tragove u vidu glacijalnih cirkova, ispunjenih morenskim materijalom i manjim jezerima. Ova jezerca, redovno mala po svojoj površini, pretstavljaju ne samo privlačnu prirodnu ljepotu nego i jedan poseban biotop ispunjen rijetkim pretstavnicima vodene faune i flore. Utvrđeno je, nažalost, — a to je slučaj kod svih stajaćih voda — da se ta jezera postepeno smanjuju zasipavanjem i zarašćivanjem, tako da će mnoga od njih, bez zaštite, potpuno nestati. Imamo čak i primjer jednog jezera na planini Treskavici (nekadašnje jezerce pod Oblikom blizu Turovog stana), koje je potpuno zatrpano nanosima i zaraslo vegetacijom. To nam govore i brojni lokalni nazivi »Jezero«, »Jezerce« na našim planinama, gdje danas nalazimo samo udolice pokrivene livadskom ili pašnjačkom vegetacijom.

Od glacijalnih jezera treba, dakle, pod zaštitu staviti:

1. grupu jezera na planini Zelengori (između Foče i Kalinovika):
   a) Bijelo Jezero,
   b) Crno Jezero,
   c) Borilovačko Jezero (pod Ljeljenom),

d) Jezerce u Gornjim Barama (ispod Ugljaša);

2. grupu jezera na planini Leliji kod Kalinovika:
   a) Kotlaničko Jezero (između Dumoša i Kalelije),
   b) Štirinsko Jezero (između Vitobare i Štirina),
   c) Kladopoljsko (»Orlovačko«) Jezero;
3. grupu jezera na planini Treskavici kod Trnova:
   a) Crno Jezero,
   b) Veliko Jezero,
   c) Bijelo Jezero,
   d) Platno Jezero,
   e) Jezero iznad Dujmovića;
4. Glacijalno »Lokavsko« Jezero na planini Bjelašnici i Kalajli Jezero na Hranisavi-Opančaku;
5. Jezero pod Šatorom;
6. Prokoško Jezero na planini Vranici.

Manje značajna jezera kojima će trebati pružiti zaštitu samo, možda, u vezi sa problemom očuvanja faune jesu još i ova:

1. »Uloško« ili »Bačko« Jezero kod Uloga u Hercegovini,
2. Jezera pod vrhom Raduše Planine (2 jezera: »Gornje« i »Donje«),
3. Zdrimačka Jezera kod Gornjeg Vakufa (3 jezera: »Pasje«, »Hadžića« i Pijavičko«),
4. Jezero na Dobruškoj Planini,
5. Blidinjsko Jezero pod Vran Planinom,
6. Blatačko Jezero na planini Bjelašnici (Konjički srez),
7. Kukavičko Jezero kod Kupresa,
8. Kutsko Jezero kod Kupresa,
9. Jezero »Turjača« kod Zanogline (Kupres) i
10. Rastićevsko Jezero kod Kupresa.

Ova posljednja jezera manje su značajna kao prirodne rijetkosti, a više kao vodoopskrbni objekti jednog širokog okoliša. To su odreda vrlo značajna stočna napajališta, pa se s njima ne može drukčije postupati, nego kao sa objektima kojima treba pružiti zaštitu u onolikoj mjeri, u kolikoj bi izvjesni nepredviđeni zahvati ugrozili njihov opstanak.

Posebno pitanje zaštite pretstavlja jezero Plive kod Jajca, zatim Boračko Jezero kod Konjica. To su prvoklasni turistički objekti na kojima su već dosada izvršeni značajni građevinski radovi (od kojih neki nisu baš »uljepšavajuće« prirode). Tu je potrebno postaviti izvjestan nadzor kako bi se sačuvala jezerska fauna i zaštitio širi okoliš od eventualnog osiromašenja vegetacije.

Među najznačajnije prirodne fenomene i rijetkosti ubrajamo svakako i vodopade. Poznati su u cijelom svijetu neki od njih, pa među njima i naš vodopad rijeke Plive u Jajcu. Nažalost, danas je stanje ovog vodopada vrlo loše i on ne pretstavlja ni približno onu ljepotu koju je nekad pretstav-

Karta I. Važnije prirodne rijetkosti u Bosni i Hercegovini.

Karta II. Postojeći i predloženi rezervati i nacionalni parkovi na području Bosne i Hercegovine.

ljao. O tome ćemo kazati nešto više u daljem izlaganju.

Uz vodopad Plive kod Jajca treba ubrojiti i vodopad »Kravicu« na rijeci Trebižatu kod Ljubuškog. Ovo je, s obzirom na sadašnje stanje vodopoda Plive kod Jajca, bez sumnje danas najljepši vodopad u Republici.

Jedan prilično poznat, ali s obzirom na količinu vode koju baca manjih razmjera, jeste i vodopad Skakavac sjeverno od Sarajeva. To je, zapravo, vodopad visine od 94 m, kojeg tvori jedan mali potočić s izvorom u neposrednoj blizini. Za zimskih dana na vodopadu se stvaraju veliki ledeni zastori, pa je tada izvanredno lijep. U neposrednoj blizini nalazi se jedan manji bezimeni vodopad koji je aktivan samo nakon jakih kiša.

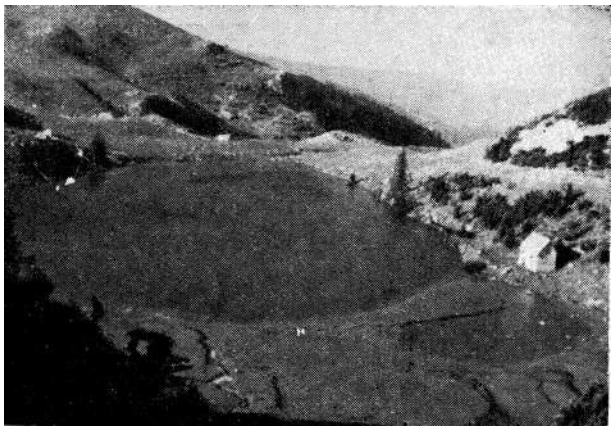
U prašumskoj sastojini »Peručica« nalazi se oko 50 m visok vodopad »Skakavci« koji baca veću količinu vode.

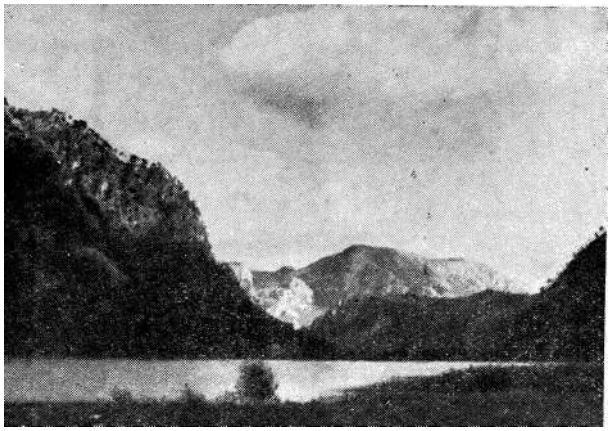
Treba spomenuti još i vodopad na rijeci Blihi kod Kamengrada (Sanski Most). Ovaj vrlo impozantan vodopad sa visinom od oko 40 m tvori rječica Bliha, pritoka rijeke Sane.

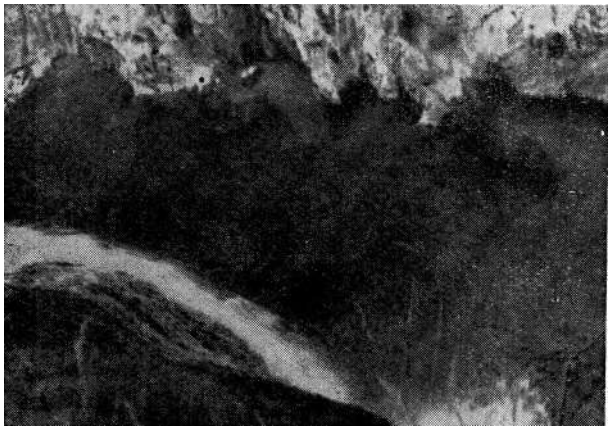
Na ušću rijeke Šištice u Neretvu, koja je odvirak Boračkog Jezera, nalazi se stepeničasti vodopad visine od oko 30 m, koji po svojoj ljepoti pretstavlja jedinstvenu prirodnu rijetkost. Tu se Neretva uvukla u uski klanac gotovo okomitih kamenitih obala i u nju se na jednom mjestu salijeva iskričava, pjenušava voda Boračkog Jezera.

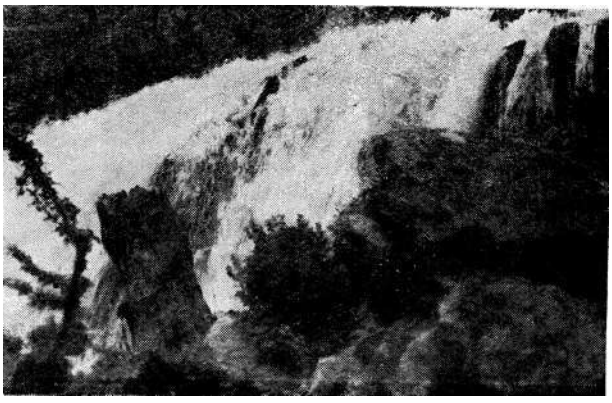
Na desnoj pritoci rijeke Ugra — Plačkovcu — nalaze se dva manja vodopada koji padaju sa visine od oko 25, odnosno oko 28 m. Isto tako postoje još manji vodopadi na rijeci Žepi, pritoci Drine, kod Potslaplja.

Veliku i značajnu prirodnu rijetkost naših krajeva pretstavljaju i sedrene prečage u našim rijekama. One često stvaraju niz manjih kaskada i vodopada, te stvaraju vrlo slikovite i privlačne prirodne rijetkosti. Slično kao na Plitvičkim Jezerima i ovdje dejstvom sedrotvoraca nastaju i rastu prirodne barijere u rijekama niz koje se ruši voda u mlazevima, a iznad njih se obično stvaraju manja jezerca sa mirnom vodom. Takve kaskade imamo naročito lijepe na rijeci Uni kod Martin Broda, zatim na rijeci Plivi kod Šipova i na rijeci Janju, desnoj pritoci Plive. U blizini Konjica, kod utoka rijeke Ljute, nalazi se također jedna veća sedrena, uzdužna prečaga, niz koju kaplje voda u rijeku. Kako su žive sedrene tvorevine veoma osjetljive na različite građevinske ili druge zahvate, a stare naslage sedre sadrže redovno vrijedne ostatke fosila, to sedru (bigar, travertin) treba kod nas općenito smatrati pri-

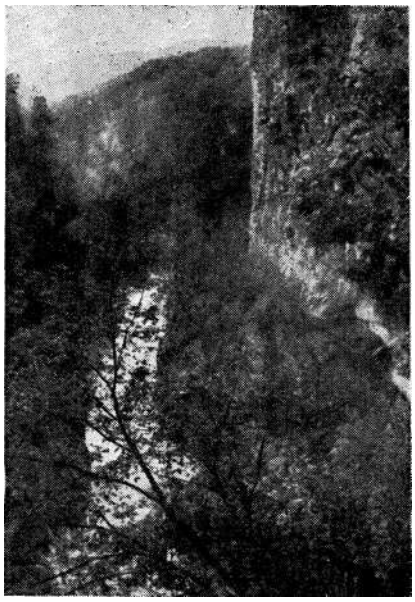

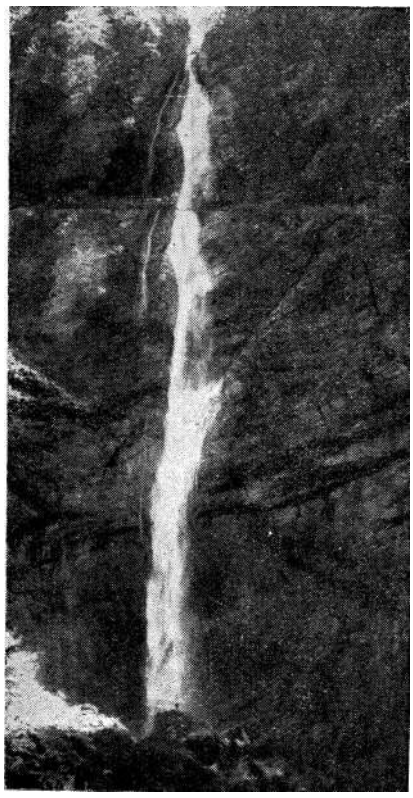

Sl. 2. Prokoško Jezero. U prednjem dijelu vidi se proces zarastanja jezera. *Foto* P. Fukarek. — Sl. 3. Boračko Jezero u konjičkom srezu. *Foto* P. Fukarek. — Sl. 4. Vodopad Šištice nad Neretvom. *Foto* P. Fukarek. — Sl. 5. Kraški izvori i vodopad Perutac kod Jablanice na Neretvi. *Foto* S. Suljagić.

Sl. 6. Klisura Neretve kod vodopada Šistice.
Foto P. Fukarek

Sl. 7. Vodopad »Skakavci« u prašumi Peručice.
Foto Ing. K. Fice

rodnom rijetkošću i kao takvu staviti je pod zaštitu.

Kad smo već kod pitanja vodopada i barijera na rijekama, onda treba svakako kazati i nekoliko riječi o bukovima na rijeci Drini kod Višegrada, o »Skakalima« na rijeci Neretvi kod Mostara, o kaskadama na rijeci Bosni kod Lašve i o »Kazanima« na rijeci Željeznici kod Trnova, južno od Sarajeva. Sve su to prirodne rijetkosti prvog reda i njih treba staviti pod zaštitu tim više, što se tu istovremeno zaštićuje i rijetka vodena fauna.

Bukovi (»Veliki« i »Mali«) u uskom klancu Drine niže Višegrada poznati su splavarima i kajakašima, dok se o »Skakalima« na Neretvi i o kaskadama na Bosni manje zna. »Kazani« na rijeci Željeznici su nastali prodorom vode u masivnu krečnjačku prečagu u kojoj je voda svojom snagom izdubila više, gotovo potpuno okruglih, oko 10—15 m dubokih »kazana«, u kojima se voda pjenuša i vri kao u pravom kazanu. Sa drvenog mosta koji je prebačen preko rijeke, ili ispred mlina koji se nalazi na izlasku iz »kazana«, pruža se vrlo slikovit prizor snage i dejstva vode.

Jedna naročita prirodna rijetkost nalazi se i na rijeci Miljacki kod Sarajeva. To je veliki kameni svod kroz koji prolazi rijeka u klancu blizu Dovlića. Sličan svod, ali manjih razmjera i bez rijeke su t. zv. »Hajdučka Vrata« na planini Čvrsnici u Hercegovini.

Među osobitim fenomenima kraške hidrografije treba istaknuti izvore kraških rijeka i rječica. Ovi izvori izbacuju redovno i stalno velike količine vode koja se sakuplja u razgranatim sistemima podzemnih kanala i izlazi na razne načine na površinu. Često su ta vrela istovremeno jaki bukovi ili se spajaju sa sedrenim kaskadama. Mnoga od tih vrela već su odavno svraćala pažnju turista zbog svoje ljepote i privlačnosti, pa su ona bila iskorišćavana kao izletišta i odmarališta. Međutim, u novije vrijeme na mnogim mjestima iskorištena je snaga vode ovakvih kraških vrela za izgradnju manjih vodoopskrbnih i hidroenergetskih objekata (Vitina, Vrelo Bašajkovac), pa su slobodna (neiskorišćena) vrela preostala u malom broju. Na nekim kraškim vrelima izgrađeni su i u novije vrijeme glomazni i nakaradni objekti koji narušavaju ili potpuno uništavaju ljepotu kraja.

Jedno od najljepših naših kraških vrela jesu izvori Rame kod Šćita, ali će ova vrela uskoro nestati pod površinom jezera, koje se ima stvoriti za ramsku hidrocentralu. Tako ćemo ovdje izgubiti jednu izrazitu prirodnu rijetkost, pa je tim potrebnije da se sa preostalim sličnim objektima postupa sa većom pažnjom,

Treba naglasiti da kraška vrela ne mogu biti samo jednostrano korišćena u bilo koju svrhu, pa da se pri tom izgube iz vida i opće potrebe eventualno ribogojstvo i druge. Stoga bi još preostala veća kraška vrela, na pr. vrelo Bune i vrelo Dabra, trebalo sačuvati u današnjem svom

obliku, dok bi se kod ostalih trebalo rješavati pitanje iskorišćavanja vodenih snaga pažljivo i saglasno sa čuvanjem prirodnoga ambijenta, slično kao što je to nekada učinjeno sa vrelom Eadobolje kod Mostara.

Kao važnija kraška vrela sa izrazitom karakteristikom prirodne rijetkosti treba staviti pod zaštitu, osim vrela Bune kod Blagaja i vrela Dabra kod Sanskog Mosta, vrelo Perutac kod Jablanice na Neretvi, vrelo Pridvorice kod 5ipovice u Borču (glavna pritoka Neretve kod njenog izvora), vrelo Lišticće kod Širokog Brijega u Hercegovini, vrelo Janja kod Jajca — Šipova, vrelo Paljanske Miljacke kod Sarajeva, i, možda, još koje drugo vrelo koje zasada nije još evidentirano.

U ovu skupinu prirodnih rijetkosti spadala bi i sva ona kraška vrela i sifoni u pojedinim kraškim poljima, koja povremeno gutaju, a povremeno rigaju vodu. Isto tako kao prirodne rijetkosti došli bi u obzir i svi ponori kraških rijeka i potoka. Međutim, ovdje se radi o objektima koji su usko povezani sa hidrotehničkim melioracijama naših kraških polja. Zbog toga su već i mnogi ponori posebno izgrađeni, a na nekim će se, vjerojatno, morati izvršiti proširenja ili drugi kakvi tehnički radovi, pa bi eventualna njihova zaštita bila u sukobu sa potrebama privrede.

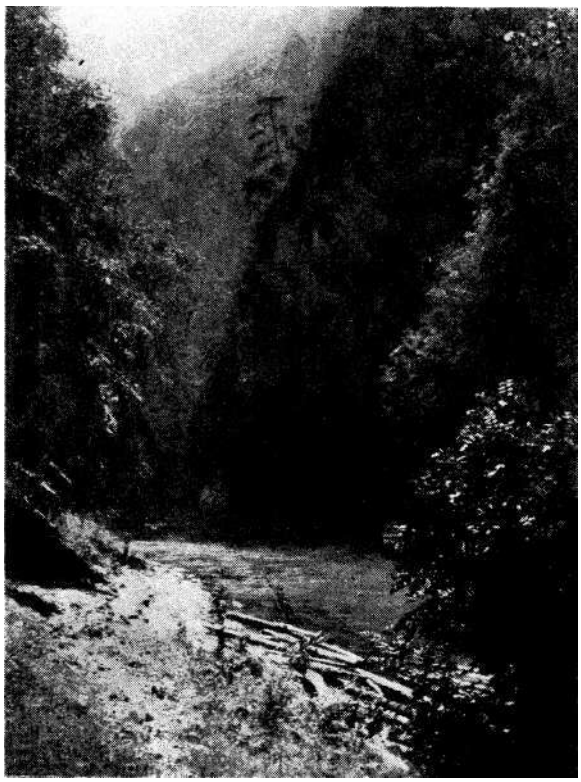
Važni kraški ponori, o kojima bi ipak trebalo voditi računa ne samo kao o objektima prikladnim za tehničke radove nego i kao o prirodnim rijetkostima, jesu dva ponora u Gatačkom Polju (koji su povezani s izvorima u Dabarskom Polju): ponor Zalomke kod sela Biograda u Nevesinjskom Polju, ponori Sturbe u Livanjskom Polju, ponori Trebišnjice u Popovom Polju i drugi.

II. KLISURE, SUTJESKE I PEĆINE

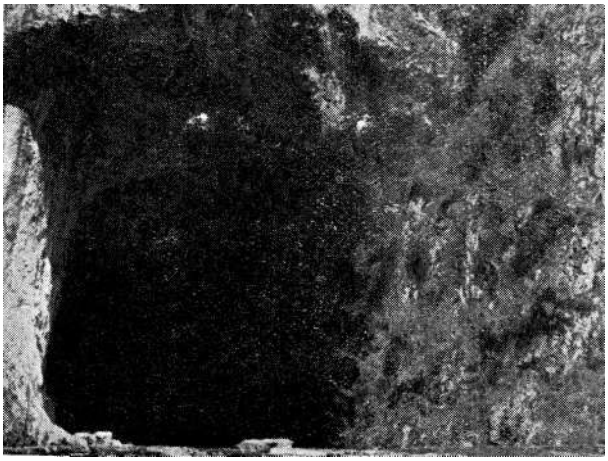
Na području Bosne i Hercegovine postoje vrlo značajne klisure i sutjeske koje su već po svom oblikovanju prvorazredne prirodne rijetkosti. Osim toga. u njima se nalazi osebujna vegetacija, puna rijetkih oblika, a također i fauna pokazuje niz prirodnih rijetkosti. Ove klisure su tu i tamo prosječene putevima ili željeznicom, dok su inače neprohodne ili bar potpuno izvan dohvata ljudskih naselja. Navodimo nekoliko:

1. klisura Lima od njegovog ušća u Drinu do Strmice,
2. klisura Sutjeske iznad Šahdana (pod Viogor-Planinom),
3. klisura Radohinja kod Strmice,
4. klisura Sutjeske između Suhe i Gatačkog sreza sa znamenitim Vratarom,
5. klisura Prače između Renovice i Mesića,
6. klisura Miljacke između Pala i Sarajeva,
7. klisura Čude kod Olova,
8. klisura Ugra kod ušća u Vrbas i kod ušća Plačkovca,
9. klisura Vrbasa od Jajca do Bočca,
10. klisura Rakitnice i Neretve od Glavatičeva do Konjica,
11. klisura Bistrice između Miljevine i Broda kod Foče,
12. zemljane gljive koje se nalaze na desnoj strani rijeke Bosne između Lašve i Zenice, a isto tako u selu Budnju kod Foče (pa također i t. zv. Sijeračke Stijene).

Nema nikave sumnje da ove klisure treba smatrati na prvom mjestu kao područja koja se moraju zaštićavati zbog opasnosti od zatrpavanja vodenih tokova, zatim ugrožavanja saobraćajnih linija koje kroz njih prolaze. Takva njihova zaštita ne bi spadala neposredno u domen zaštite prirodnih rijetkosti, nego u zadatke zaštite terena od erozije u okviru propisa Zakona o šumama ili nekih posebnih propisa o zaštiti saobračajnica. Međutim, s obzirom na to, da bi se zaštita takvih terena mogla sprovesti jedino putem zaštite vegetacije (šikara i šumica koje se nalaze na ugroženim padinama), to bi i ovdje bilo umjesno da

Sl. 8. Klisura Prače kod Mesića. *Foto* P. Fukarek.

Sl. 9. Ulaz u Dabarsku pećinu kod Sanskog Mosta
Foto V. Ržehak

Sl. 10. Prašumski rezervat Peručica ispod planine Maglića,
Foto V. Ržehak.

se ta zaštita sprovede sporazumno s organima zaštite prirodnih rijetkosti.

Među najinteresantnije i najznačajnije objekte prirodnih rijetkosti krasa spadaju pećine sa svima svojim podzemnim fenomenima. One, s obzirom na dug vremenski period u kome su stvarane, a koji je prelazio i hiljade godina, predstavljaju veoma važne objekte za naučna istraživanja. Isto tako svojom ljepotom i interesantnošću privlače opću pažnju svih posjetilaca. U našoj Republici ima veliki broj ovih objekata koji bi se s obzirom na njihov značaj, položaj i vrstu, mogli uglavnom podijeliti u tri kategorije:

U prvu kategoriju došle bi pećine koje pretstavljaju vanredan interes i za nauku i za turizam, a po svom položaju su pristupačne, te nije potrebna nikakva naročita sprema da se one posjete i potpuno razgledaju. Ovdje bi u prvom redu došle u obzir: naša pećina Hrustovača kod Sanskog Mosta; Vilinska Pećina u Sebešiću, srez Travnik, Bijanbarska Pećina kod Srednjeg, Kuvija na Hranisavi i još neke. Po svom značaju i položaju bez sumnje bi prvo mjesto trebalo dati pećini Vjetrenici kod Zavale, ali s obzirom da je za dolazak u ovu pećinu potrebna naročita sprema, kao Sto su gumeni čamci, užad, specijalna obuća i drugo, to je praktično ova naša najpoznatija i najznačajnija pećina zasada još stvarno zatvorena za veći broj posjetilaca. Nažalost, gotovo svaka od ovih pećina pretrpjela je dosada znatna oštećenja, ali ipak neće biti teško organizovati njihovo čuvanje i zaštitu postavljanjem vrata na ulazima, sprovođenjem električnog svjetla u njima, eventualnom izgradnjom najnužnijih objekata i drugim mjerama.

U drugu kategoriju došle bi one pećine koje po svome položaju za posjetu ne pretstavljaju naročitu poteškoću, ali prema svome značaju danas još nisu objekti koji bi privukli pažnju i interes širokih masa. Međutim, s obzirom da su ove pećine još većinom neispitane i zbog toga se u njima mogu još očekivati razna značajna otkrića, to one pretstavljaju živ interes za naučne radnike. Nije isključeno da će neke od ovih pećina doći uskoro i u prvu kategoriju. Ovdje bi ubrojili pećinu Novakušu kod Nevesinja, Snjeticu i Malu Vjetrenicu (»Provalija«) kod Kifinog Sela, Rušpiju i Vranjaču kod sela Biograda (Nevesinje), pećinu Dusinu kod Fojnice, Banju Stijenu kod Prače i još neke druge. S obzirom na karakter ovih pećina neće biti teško zaštititi ih i čuvati.

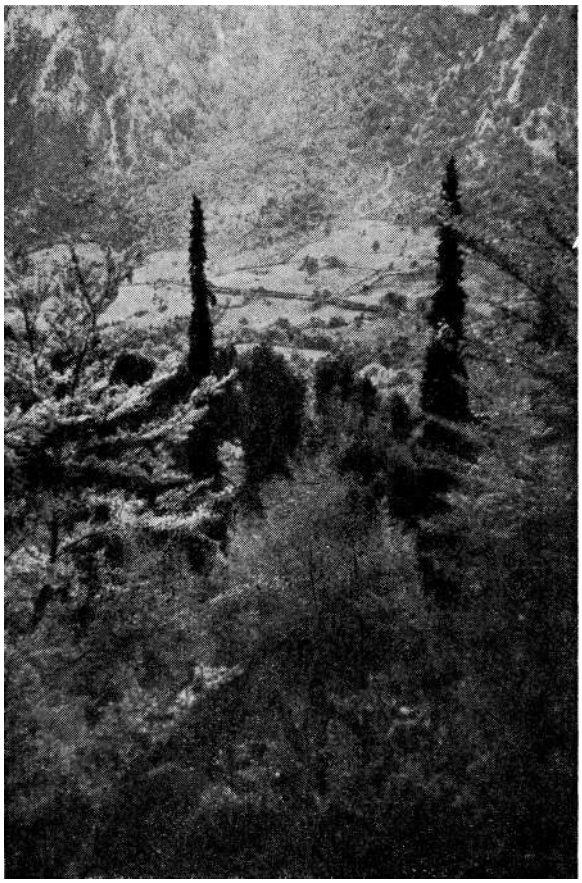
U treću kategoriju došle bi sve ostale pećine koje su danas nepristupačne, koje ne pretstavljaju neki interes za šire mase, a po svom značaju nisu došle na red za istraživanja. Jasno je da će vremenom i mnoge od ovih pećina preći u višu kategoriju, a to će uslijediti nakon izgradnje komunikacija i drugih objekata koji će omogućivati lakši pristup k njima. U ovu kategoriju spadaju danas sve one još neevidentirane

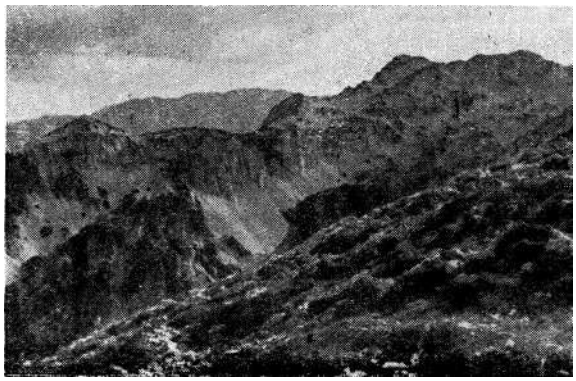
(koje su jedino, možda, topografskim znakom na specijalnim kartama označene), kao i one poznate samo po imenu, na pr. Mijatova Jama na Vrari Planini, Plačkovac pećina u Ugru kod Travnika, Čukovec pećina kod Kotor Varoša, pećina Smoljani kod Bos. Petrovca i slične;

Kada smo namjeravali za ovaj članak da obradimo pitanje naših pećina, došli smo do konstatacije da mi, nažalost, nemamo evidentiranu jednu trećinu pećina, a da za velik broj pećina postoje nepouzdani podaci ili samo navodi iz kojih se ne može ništa zaključivati. Na osnovu toga, pred nama se postavlja, kao prvi zadatak, stvaranje katastra i evidentiranje svih naših pećina, kako bi se moglo pristupiti njihovom sistematskom istraživanju i zaštiti. Prema tome, mi u ovom članku nismo još u mogućnosti da o ovim značajnim prirodnim rijetkostima damo iole iscrpniju sliku.

Istakli smo ovdje samo nekoliko važnih pećina i probleme koji se nadovezuju na pitanja njihove zaštite, odnosno uređenja. Međutim, na području naše Republike ima nekoliko stotina kraških pećina koje su, možda, jedino poznate narodu ili rijetkim naučnicima, koji su ih istraživali, i to većinom samo površno. Osnovni zadatak koji se postavlja pred nas, jeste stvaranje jedne solidne evidencije, odnosno katastra pećina. U tu svrhu učinjene su već izvjesne predradnje. Iskorišćeni su postojeći, nažalost još nepotpuni, podaci o nazivima i položajima pojedinih pećina. Radi olakšavanja snalaženja u ovom katastru izvršena je podjela Bosne i Hercegovine na pet oblasti. Na sličan način učinjeno je to kod stvaranja katastra pećina u Italiji. Pretežan dio pećina nalazi se na području Hercegovine i Zapadne Bosne. Hercegovina je rijekom Neretvom od ušća Rame do dalmatinske granice podijeljena u dvije oblasti: Istočnu (sa oznakom »O. Herc«) i zapadnu (sa oznakom »W. Herc«) kojoj su dodati bosanski srezovi Livno i Duvno. Preostalo područje Bosne sa relativno manjim brojem teritorijalno razbacanih pećina podijeljeno je u tri oblasti razgraničene rijekama Vrbasom i Bosnom. Istočno-bosanska oblast (»O. Bos.«) — poznata po brojnim pećinama u sarajevskoj okolici — prostirala bi se od Drine zapadno do Bosne, Zujevine i Ivan Planine i hercegovačke granice na jugu. Srednje-bosanska oblast (»C. Bos.«) u granicama između istočno-bosanske oblasti i rijeke Vrbasa i Rame nastavlja se dalje na zapadu sa zapadnobosanskom oblašću (»W. Bos.«). Registrovane pećine u takvom katastru dobivaju numeraciju s oznakom kratice oblasti i na taj način se omogućava lakše njihova preglednost i evidencija.

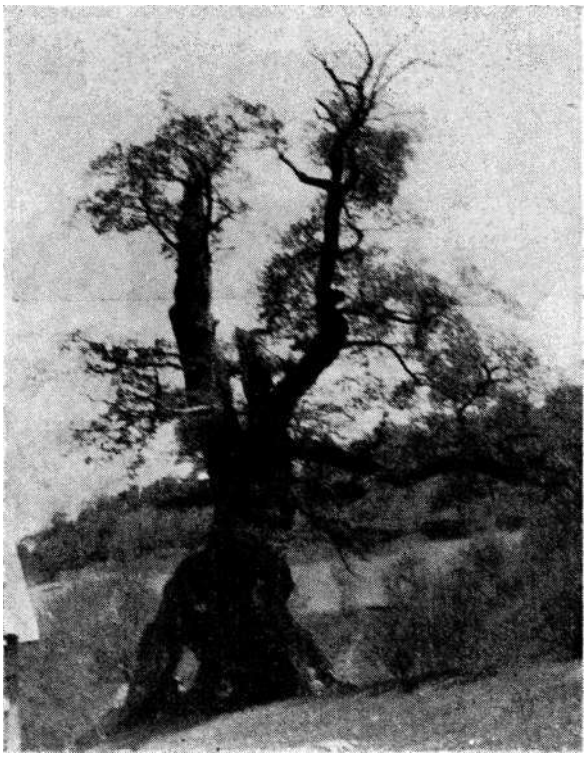

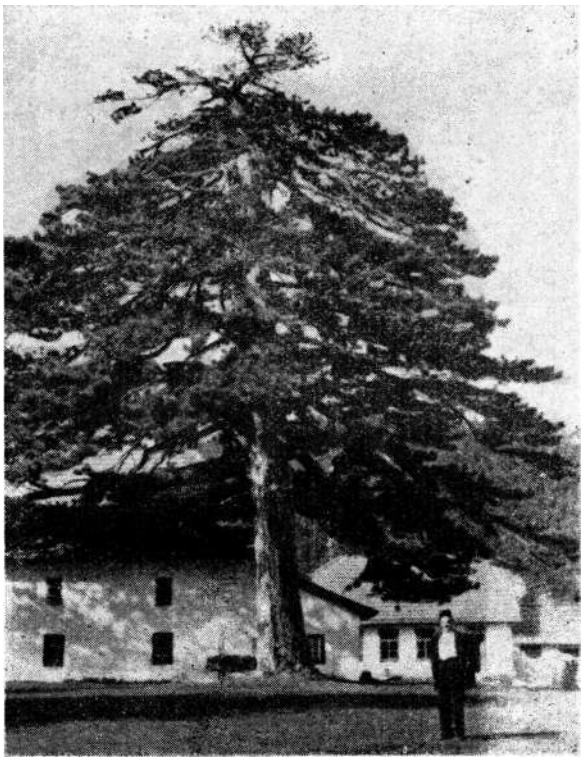

Sl. 11. Predviđeni rezervat Pančićeve omorike na Gostilji kod Višegrada. *Foto* V. Ržehak. — Sl .12. Detalj iz rezervata na Gostilji. *Foto* V. Ržehak. — Sl. 13. Dio predloženog nacionalnog parka u Hercegovini — Čvrsnica. *Foto* P. Fukarek.

III. PRAŠUME I SASTOJINE RIJETKOG DRVEĆA

Sl. 14. »Carski hrast« kod Travnika. *Foto* V. Ržehak.

Sl. 15. Stari crni bor kod džamije u Pruscu. *Foto* Ing. D. Terzić.

Nema sumnje da su među prirodnim rijetkostima B i H na prvom mjestu i one, još preostale manje površine prašumskih sastojina, koje se nalaze u nekim manje pristupačnim planinama. Poznato je da sačuvanih prašuma ima još samo nešto više u tropskom pojasu, dok su u umjerenom klimatu, u jaku naseljenim dijelovima Evrope, pa i Azije, preostale još samo tu i tamo poneke manje sastojine tih djevičanskih nedirnutih šuma. Znalo se već i ranije da ima još poneka prašuma na Balkanskom Poluotoku, ali i tu su one više nego rijetke i gotovo jedino ograničene na nepristupačne Dinarske planine. Bosna se može smatrati danas jedinom zemljom u Evropi, gdje postoje prašume u nešto većem prostranstvu. Zbog toga je i onaj veliki interes u inostranstvu za naše šume, jer se gotovo samo još kod nas mogu staviti nauci na raspolaganje dragocjeni šumski objekti koji pokazuju neposredno i isključivo djelovanje prirode.

Već je gotovo svakom našem građaninu i iz dnevne štampe poznata prašuma Peručica ispod Maglića kod Foče. Ova jedinstvena prašuma sačuvala se na području gdje je eksploatacija šuma bila i te kako intenzivna, i to samo zbog toga, što je pristup u nju sprečavala jedina klisurasta prečaga sa vodopadom i strme litice, koje ju okružavaju. Iako u njoj, u svim predjelima nije ostala priroda van domašaja ljudske ruke, — postoje, naime, u njenom sklopu manje livade kosanice i manji pašnjaci, — ona je u svemu eminentni pretstavnik prirodnih šuma na našem području. I upravo zbog toga je ona jedna naučna dragocijenost i nepresušivo vrelo podataka potrebnih našem šumarstvu. U izvjesnim krugovima šumara pitanje izdvajanja prašume Peručice iz eksploatacije još je predmet o kome se diskutuje, ali je ipak načelno stvoreno jedno jedinstveno gledište da se taj objekt preda nauci, pa će kroz naučna istraživanja posredno služiti i praksi. Raspravlja se jedino još o tome, da li treba cijelo područje prepustiti potpunom mirovanju i samo djelovanju prirodnih sila, ili se mogu tolerirati izvjesni zahvati radi uspostavljanja narušenog prirodnog stanja, u jednom dijelu prašume.

Prašuma Peručica je konačno predata na upravu Institutu za šumarska istraživanja (rješenjem Privrednog savjeta Vlade NR B i H br, 237/52 od 17. V. 1952) i to sa površinom od 1434 ha, obuhvatajući šume bukve, jele, smrče, crnog bora, jasena i javora te klekovine bora, zajedno sa značajnom vegetacijom stijena, točila i planinskih pašnjaka. Ovdje smo samo dotakli pitanje prašume Peručice, pošto smatramo da je ona jedan od naših najdragocjenijih objekata koje treba zaštićavati. Detaljnije podatke o njoj iznijećemo u najskorije vrijeme.

Osim prašume Peručice postoje još četiri manje skupine prašumskih sastojina u Bosni i Hercegovini, koje bi trebalo izdvojiti iz redovnog gospodarenja. Od toga su prašumski odjeli područja Lom (278 ha) na Klekovači kod Drvara i odjeli na području Janja kod Donjeg Vakufa (195 ha) već izdvojeni i stavljeni pod zaštitu, dok bi nekoliko odjela bukove prašume na planini Bitovnji i Pogorelici kod Kreševa, zatim jedan odjel borovih sastojina u Župeljevoj ispod Konjuha trebalo što prije izdvojiti i zaštititi.

Isto tako kao što su još preostale rijetke prašume posebna karakteristika Bosne i Hercegovine, tako su i sastojine Pančićeve omorike, munike i planinskog javora najveće prirodne rijetkosti. Pančićeva omorika — drvo koje jedino postoji u Bosni i Srbiji i koje izumire — sačuvana je još samo u nekoliko manjih sastojina duž rijeke Drine. O tim sastojinama i posebno o potrebi njihovog izdvajanja i zaštite govorićemo još na drugom mjestu, ali smatramo da ovdje treba ukratko istaći, da su sastojine Pančićeve omorike na Stocu i Gostilji kod Višegrada, zatim na Plištini i Strugovima kod Luke u Srebreničkom srezu, zatim sastojine Tisovljak, Panjak i Golo Brdo, te sastojina na Viogoru kod Goražde i sastojina na Radomišlju kod Jeleča, postale u zadnje vrijeme kao neka Čaba botaničarima i šumarima iz cijelog svijeta.

Posebnu prirodnu rijetkost pretstavljaju i sastojine munike na padinama Hranisave, zatim na Prenju, Čvrsnici, Gabulji i Orjenu. Ništa manje nije značajna ni sastojina planinskog javora na planini Ozren kod Foče.

IV. RIJETKO DRVEĆE

U selu Rankovići, u neposrednoj blizini Novog Travnika (Kasapovića) nalazi se »Carski hrast« (Quercus robur L), koji je čuven zbog svoje starosti i neobičnog izgleda u čitavoj okolini. Danas je ovaj hrast visok oko 18 m, a na samom dnu promjer je u pravcu sjevera-juga 8,12 m, a u pravcu zapad-istok 7,10 m; starost mu je, prema kazivanju okolnih stanovnika, preko 1000 godina. Stablo je šuplje od dna do visine od 4 m i u pravcu zapada šupljina je potpuno otvorena, tako da za nevremena stablo služi kao sklonište za stoku. Stablo se ranije račvalo u četiri velike grane; danas postoji samo jedna grana, a i ona se suši na vrhu. Prema Maliju i Rajzeru, u 1887 godini, u šupljini ovog hrasta prilikom jedne vojne vježbe, stala su 64 vojnika bez ratne spreme. Stablo i danas još uvijek rađa žirom. (Vidi sliku)

Na privatnom vlasništvu Omanović Mehe u selu Vranska, travnički srez, nalazi se jedna tisa (Taxus baccata L.) koja je visoka 15 m, prsnog promjera 47 cm. Habitus stabla pokazuje da je ono raslo slobodno, bez sklopa, sa dosta grana u gornjem dijelu, a u donjem dijelu pojavljuju se grančice na stablu, koje okolni stanovnici trgaju prilikom nekih svečanosti i njima se kite. Čitavo stablo pretstavlja lijep primjerak ovog i inače rijetkog drveta.

U Turbetu (travnički srez) kod džamije se nalazi još i danas jedna bijela topola (Populus alba L.), ali nažalost to je danas samo jedan dio od

Sl. 16. Stara međeđa lijeska kod Rogatice, *Foto* V. Ržehak

tog nekadašnjeg kolosa, visine nešto preko 8 m, Čiji je opseg u visini čovječjih grudi 9,2 m. Deblo ima još nešto grana odmah iznad zemlje, a gornji su dijelovi potpuno otpali, tako da samo jedan deblji panj strši u vis.

Bez sumnje najstarije, najveće i najinteresantnije stablo međeđe lijeske (Corylus colurna L.) nalazi se u selu Lijeska kod Oprašića u rogatičkom srezu u nadmorskoj visini od 1060 m. Stablo je sada visoko 18 m, promjer stabla na tlu je 1,70 i 1,89 m, a prsni promjer 1,70 i 1,85 m, širina krošnje je 12—16 m. (Vidi sliku). Na stablu s istočne strane nalazi se veća šupljina koja je ranije bila blombirana cementom, međutim, sada je blomba otpala usljed daljnjeg truljenja, pa će ju trebati ponovo postaviti uz prethodno čišćenje. Po svoj prilici moraće se kod ovog stabla pribjeći rezanju nekih bočnih grana, da bi se stablo sačuvalo, a s obzirom na činjenicu, da stablo raste samo i nezaštićeno, ono je vanredno izloženo štetnom djelovanju vjetra. Prema kazivanju okolnih stanovnika stablo je staro preko 400 godina. Stabla ove vrste obično nemaju visinu veću od 12 m, a ni prsni promjer od 50 cm. Važno je napomenuti da u blizini ovog stabla raste još pet lijeski visine od 6—10 m i prosječnog promjera od 20—37 cm. Stabla su normalnog uzrasta i pravilnog habitusa.

Jedna od najljepših starih tisa nalazi se u Bukovom Dolu kod Soluna, srez kladanjski. Stablo je visoko preko 14 m, te na samu krošnju otpada 10 m, a promjer krošnje je 17 m. Prsni promjer je 85 cm; staro je nekoliko stotina godina.

Kod džamije u selu Pepelari kod Begova Hana, srez zenički, nalazi se jedna tisa u nadmorskoj visini od 606 m. Opseg stabla u visini grudi iznosi 3,64 m, krošnja je nepravilno građena, dolje gusta sa kratkim granama, a gore široka.

Nedaleko od ovog stabla nalazi se na privatnom vlasništvu jedna veća tisa visoka preko 15 m; širina krošnje 12 m opseg stabla 2,8 m.

U Pruscu, srez bugojanski, nalazi se kod džamije jedan stari crni bor (Pinus nigricans Host). Stablo je visoko 15 m, a širina grana 14 m, obim stabla u prsnoj visini 4,10 m. Stablo je i danas potpuno dobro sačuvano, te pretsavlja vanredan primjerak te vrste.

U ovom istom selu na zemljištu Nuker Mustafe nalazi se stablo običnog gloga (Crataegus oxyacantha L.) koje je visoko 12 m, prsnog promjera 70 i 40 cm, te pretstavlja vrlo rijedak primjerak te vrste.

U selu Orašje kod Trebinja nalazi se jedno stablo košćele (Celtis australis L.) koje je visoko 16 m. Opseg stabla u visini čovječjih grudi iznosi 3.80 m.

U selu Zalomu na Debelom Brijegu, zaselak Knežak, nalazi se stara trensula (Prunus mahaleb L.), ondašnji narod je zove i »tremesla«, stara preko 250 godina. Navodno, po kazivanju okolnih stanovnika, na tome mjestu ranije je bila čitava šuma od ove vrste, ali je davno isječena, a ostao je samo ovaj jedan primjerak. Drvo je visoko 9 m, prsni promjer 1,10 m i 1,20 m, raspon krošnje 12,5 m, grane počinju već kod 1 m nad zemljom. Stablo je na veoma izloženom mjestu, gdje je vjetar vanredno jak, te je krivo i granato; deblo je kvrgavo potpuno nepravilnog oblika. Čitavo stablo je dobro sačuvano i izdržaće još mnogo godina bez ikakvih zahvata sa strane.

Kod sela Razdelja i Jelica, šumske uprave Srednje, nalazi se 6 grupa tisa u sastavu sa smrčom, bukvom i manje, jelom. U jednoj skupini nabrojano je 40 mladih tisa prsnog promjera od 4—28 cm, visine 2—6 m.

Na putu između Pala i Jahorine, na Ravnoj Planini nalazi se jela sa bradavičavom korom, a isto tako kod Stambulčića na Vitezu nalazi se bukva sa korom hrasta, kao vrlo interesantne prirodne rijetkosti.

Kod manastira Žitomislića, srez čapljinski, nalazi se jedan stari hrast (Quercus lanuginosa L.), a isto tako u Gabeli kod džamije nalazi se jedna velika bijela topola (Populus alba L.), kao interesantni primjerci te vrste. Na Igmanu nalaze se dvije velike jele (Abies pectinata L.), koje su veoma stare i imaju izgled kao da su rasle u prašumi, dok se u Ustikolini nalazi jedna vrlo interesantna bukva (Fagus silvatica L.) sa visećim granama i vrlo interesantnim habitusom.

U prirodne rijetkosti ove vrste ubrajamo i pojedinačna stabla Pančićeve omorike, koja se nalaze u njenom području prirodnog rasprostranjenja, ali izvan sklopljenih sastojina. To su ona stabla koja su već jednim dijelom zaštićena od strane organa šumskih uprava, a nalaze se, naprimjer, kod sela Lahci, na Cerovoj Ravni i kod sela Brštanice u Višegradskom srezu, kod Slapa na Golom Brdu u Rogatičkom i Rogopeku u Srebreničkom srezu.

V. NACIONALNI PARKOVI

Postoji potreba da se izvjesna područja naročitih prirodnih ljepota stave pod zaštitu, i to ne pod isključivu zabranu svih zahvata, nego pod jednu razumnu zaštitu onog živog i mrtvog inventara koji u njima postoji. To bi bili naši nacionalni parkovi koji bi služili na prvom mjestu za turizam i rekreaciju, a u izvjesnoj mjeri i za zaštitu živog svijeta.

U tim područjima ostali bi sadašnji odnosi privrede, ili bi se samo neznatno izmijenili, ukoliko ugrožavaju izvjesne dijelove ili cijelinu ljepote objekata. To bi bila, naprimjer, zabrana kresanja stabala, smanjenje broja stoke na pašnjacima, zabrana sječe i paljenja klekovine i tome slično.

Na mnogim takvim područjima nalazimo čitav niz prirodnih rijetkosti koje bi se morale zaštićivati pojedinačno. Istovremeno tu nalazimo i objekte koje se već i zbog svoje kategorije moraju u zakonskom smislu smatrati kao zaštićena područja, a da pri tome ne govorimo o turističkom značaju i privlačnosti tih istih predjela.

Takvo jedno područje bilo bi ono oko kanjona rijeke Neretve kod Jablanice. Ono bi kao nacionalni park obuhvatalo cjelokupni Prenj sa brojnim rijetkim sastojinama, kraškim špiljama, klisurama, lednicama, rijetkom florom i faunom i drugim objektima, zatim padine Čvrsnice sa Divom Grabovicom, koja je već izdvojena kao lovački rezervat, zatim isto tako velebnim padinama Čabulje. Tu bi se logično nadovezalo i područje oko Boračkog Jezera sa samim jezerom, vodopadom Šistice i nizom drugih prirodnih rijetkosti.

Ovaj nacionalni park imao bi svoje prvorazredno značenje u vezi sa hidrocentralom u Jablanici i sa jezerom koje treba da se stvori iznad brane do Konjica.

Mi ovdje samo nabacujemo ovo važno pitanje zaštite prirode putem nacionalnih parkova. Po našem mišljenju među prvim takvim nacionalnim parkovima trebalo bi obuhvatiti:

1. Kanjon Neretve između donje Jablanice i Solakovca zajedno sa padinama Prenja (Glogošnica), Čvrsnica (Diva Grabovica) i Čabulje.

2. Područje Orijena na tromeđi Hercegovine, Crne Gore i Dalmacije kao od davnih vremena poznatu riznicu rijetkog bilja i drveća, te područje jedinstvenih kraških fenomena poznatih u cijelom svijetu.

3. Malo područje oko Prokoškog Jezera na Vranici Planini, gdje postoji niz prirodnih rijetkosti B i H, kao što su na pr. alpska ruža, alpska joha i neke druge vrste. Osim toga, samo jezero je stanište alpskog tritona (Triton alpestris Reiseri), a pojedini izvori i strme stijene Krstaca i Ločika obiluju jedinstvenom vegetacijom.

4. Područje na planini Šatoru, gdje postoji također jezerce u jednom glacijalnom cirku. Oko njega nalazi se subalpinska bukova šuma i stijene obrasle rijetkim biljem, klekovinom i runolistom. Ovdje je priroda također ugrožena nerazumnim postupcima od strane stočara. Požar koji je prije nekoliko godina uništio klekovinu na vrhu planine imao je za posljedicu znatne izmjene u flori i fauni planine.

5. U široj okolici Sarajeva smatramo da ne postoji ljepši predio po svojim prirodnim ljepotama nego što je područje u kojemu se nalazi skupina glacijalnih jezera na Treskavici Planini. Ovdje se zeleni pašnjaci izmjenjuju sa sivim krševima i točilima, guste šume sa klisurama i okomitim stijenama, a u dolinama nalazimo četiri prekrasna jezera. U novije vrijeme podignuti su planinarski domovi na području planine, koju bi jednim manjim dijelom zbog jedinstvene ljepote prirode trebalo proglasiti nacionalnim parkom. Time se ne bi ništa znatnije zadiralo u privredu, to jest u pašu stočara bosanskih i hercegovačkih sela, koja se tu vrši od davnina, ali bi se spriječilo paljenje klekovine usljed kojeg je došlo do ogoljavanja mnogih predjela (Oblik, Zupci, itd.).

6. Već je odavno bilo predloženo da se Hutovo Blato kod Čapljine u Hercegovini izdvoji kao ptičji rezervat, pošto se ovaj jedinstveni objekat u krugovima Evropskih ornitologa smatrao, uz Obedsku Baru u Srbiji, jedinim te vrste. Blato je vanredno bogato barskim pticama od kojih su neke veoma rijetke kao, na primjer, bijela čaplja (ima ih ovdje svega četiri komada, dok je nema ni u Obedskoj Bari koju smo gore spomenuli). Na ovom blatu vrši se ribolov feralima i ostvima, što dovodi do osiromašenja ovog blata ribama, te je i ovo pitanje potrebno riješiti.

7. Na planini Bjelašnici, u njenom sjevernom dijelu, pod padinama Hranisave, postojao je ranije lovački rezervat, koji se namjerava obnoviti. Tu je bilo zaštićeno i rijetko bilje i sastojine rijetkog drveća, pa je taj lovački rezervat doprinio mnogo da se zaštite prirodne rijetkosti od uništavanja. Možda bi danas bilo korisno da se ovaj rezervat nešto proširi i obuhvati pećina Kuvija i Kalajli Jezero, te još neki objekti koji se nalaze odmah na rubu toga rezervata.

Mi smo u prednjim izlaganjima naveli neke, po našem mišljenju najvažnije objekte prirodnih rijetkosti u Bosni i Hercegovini. Uz njih smo dali i kratke, najnužnije podatke, potrebne da se uoči njihov značaj i potreba zaštite. Istakli smo potrebu osnivanja manjih rezervata i većih nacionalnih parkova u kojim bi se priroda i prirodne rijetkosti najbolje zaštitile. Naši stavovi prilikom ovih izlaganja nisu kategorični, jer nam je bila namjera da pokrenemo izmjenu mišljenja o potrebi poduzimanja konkretnih mjera u svrnu zaštite naših eminentnih prirodnih rijetkosti. Pri tome smo, koliko je to bilo moguće, vodili računa o važnim privrednim potrebama. Svjesni smo da se u mnogo slučajeva sukobljavaju interesi privrede i pitanja zaštite prirode i prirodnih rijetkosti, pa se stoga ne može kategorično zahtijevati popuštanje jedne ili druge strane, prije nego što se ne razmotri svako konkretno pitanje u cjelini. Međutim, koliko je katkad važno pravovremeno i stručno zaštićivanje pojedinih objekata prirodnih rijetkosti, objasnićemo na primjerima.

Ovdje bi se konkretno odmah zadržali na problemu zaštite vodopada Plive u Jajcu i čitave doline Plive od jezera do vodopada. Ne može biti sumnje da su već veoma davno, vjerovatno prije stotinu i više godina, činjeni razni zahvati u koritu Plive, i da se to moralo veoma nepovoljno odraziti na izgled i stanje samog vodopada danas. Na svaki način, jedan od najozbiljnijih i za vodopad najsudbonosniji zahvat bio je izveden izgradnjom kanala iz velikog jezera 1897 godine, kojim je velika količina vode odvedena iz korita. Zatim, što je još gore bilo, prema mišljenju profesora Pevaleka, našeg najpoznatijeg stručnjaka za ova pitanja, smanjenim dotokom vode u koritu prestao je rad sedrotvoraca koji su stvarali sedru, jer je dovoljna i konstantna količina vode neophodan uslov za njihov opstanak. Da bi se mogla stvarati sedra, isto tako je potreban preduslov da voda bude čista, što tu nije bio slučaj, jer su se u korito Plive ulijevali i kanali mjesta i onemogućili rad sedrotvoraca. Kada se uzmu u obzir još i drugi štetni zahvati u koritu i na samom jezeru, kao što su bili: skidanje gornjeg živog sloja sedre više betonskog mosta uz zabijanje drvenih stubova, zatim bacanje velikih količina kamena sa željeznog mosta i da bi se spriječilo njegovo podlokavanje prilikom poplave, zatim izgradnja betonske ploče na gornjoj ivici vodopada kao i zabijanje šipova i odvođenje vode, ne treba se onda čuditi da je današnje stanje vodopada veoma loše. Vodopad danas ne pretstavlja više ni izdaleka onaj atraktivni objekat iz ranijih vremena. Teško je danas donijeti neki konkretniji sud o budućem izgledu vodopada nakon izgradnje hidrocentrala, a naročito nakon izgradnje velikog Šipovskog jezera, kada će se raspolagati mnogo većom količinom vode. Na svaki način biće potrebno ubuduće učiniti sve što je moguće da se vodopad bar spase kao prirodna ljepota.

Jedan naš drugi objekat, gdje su isto tako vanredno aktuelni problemi hidrološke zaštite, jeste Hutovo Blato kod Čapljine. Kako je poznato, ovo je naše blato najbogatije u zemlji uz ostale ribe i jeguljom i šaranom, te se ribolovom kao stalnim zanimanjem bavi veliki broj okolnih stanovnika. Ne može biti sumnje da bi samo jezero moglo ishraniti i mnogo veći broj riba nego što ih danas ima, ali baš zato što se ne provode sve mjere zaštite, stanje nije povoljno i biće potrebno poduzeti mjere da se uklone nedostaci koji ometaju pravilan i normalan razvitak riba. Svake godine u proljeće i početkom ljeta, kada se voda povlači sa livada u svoja stalna korita, ogromno mnoštvo malih ribica ugine, jer nema izgrađenih potrebnih malih kanalića, kojima bi se ribe povratile u matično korito. I ovo pitanje potrebno je hitno riješiti, to jest, ustanova koja upravlja Blatom mora izgraditi potrebne kanaliće.

Blato je isto tako vanredno bogato i barskim pticama, a događa se da pojedini lovci u jednom danu ulove po nekoliko stotina komada pernate divljači. I ovo pitanje je potrebno također regulisati. Isto tako danas se u Blatu vrši ribolov pomoću svjetla (ferala) kao i sa ostvima, što se sve može vrlo nepovoljno odraziti na dalje razmožavanje riba, pa je i ovo pitanje potrebno riješiti u smislu zaštitnih propisa.

U Boračkom Jezeru naročito je pojačano ribarenje u vrijeme kada je ribolov zabranjen. Tada hvataju ribe oni koji nemaju uopće dozvole za ribolov. Usljed toga je nastalo znatno osiromašenje ribe u jezeru, te pitanje striktnog sprovođenja zakonskih propisa u pogledu lovostaje treba postaviti ovdje u najoštrijoj formi. Ovo naše jezero danas je najposjećeniji i najinteresantniji objekat ne samo za Hercegovinu, našu Republiku, nego za njega danas postoji znatan interes i kod inostranih posjetilaca, pa je potrebno posvetiti najveću pažnju jezeru u smislu zaštitnih principa. Naročito je važno spriječiti svaku sječu stabala i oštećivanja u okolini, jer se, nažalost, još i danas vrše jače sječe stabala, a da se ne poduzimaju oštre mjere protiv počinitelja.

Na rijeci Trebižatu u Ljubuškom srezu postoji vodopad Kravica, koji se može danas smatrati našim najljepšim vodopadom u Republici. Potrebno je odmah naglasiti da je ovaj vodopad sačuvan u svoj svojoj prirodnoj ljepoti, odnosno da nije bilo zahvata, koji bi štetili vodopadu. Prvobitno se namjeravalo podići branu više vodopada za novu hidrocentralu, čime bi se vodopad biološki potpuno uništio. Međutim, kako je pitanje snabdijevanja ovog kraja električnom energijom povoljno riješeno, to se odustalo, od izgradnje hidroelektrane na ovom mjestu. Izgradnjom ceste od Ljubuškog do vodopada znatno su se olakšale mogućnosti da se dođe na vodopad.

Naprijed smo govorili i o pećinama na području BiH, pa smo istakli njihov značaj za nauku, a posebno za turizam.

Postavlja se pitanje šta je potrebno učiniti da bi se pećine efikasno zaštitile i da bi se pitanje istraživanja pećina postavilo na ispravnu osnovu, odnosno, što je potrebno učiniti da se čitavo ovo pitanje unaprijedi. Najprije smo spomenuli našu pećinu Vjetrenicu kod Zavale, koja se pored Postojnske Jame i Skocijanskih Jama, smatra našom najznačajnijom pećinom. Smatramo da je potrebno odmah preduzeti mjere da se ova pećina učini pristupačnom za sve posjetioce i to u sve njezine dijelove. Prvenstveno je potrebno pećinu osvijetliti električnim svjetlom, što neće biti teško s obzirom da će hidrocentrala Jablanica u najskorije vrijeme proraditi. Treba zatim izgraditi sve pristupe, mostove, stepenice, ograde i ostalo, kao i nabaviti potrebnu opremu. Ovim bi se kanalisao dolazak turista iz cijele zemlje kao i iz inostranstva na ovaj objekat, pa bi se odvratili posjetioci od manje interesantnih i nepoznatih pećina u ovim krajevima, koje treba rezervisati za naučna istraživanja. Osim toga, time bi se vanredno mnogo učinilo za unapređenje ovog pitanja i u kulturnom, turističkom, pa, prema tome, i privrednom pogledu.

Isto tako potrebno je učiniti pristupačnom peniću Hrustovaču, koja bi odigrala sličnu ulogu u Krajini, zatim Vilinsku Pećinu kod Bugojna, Bianbarsku Pećinu, Kuviju, Banju Stijenu za centralne dijelove Bosne i specijalno za Sarajevo.

U našoj Republici osnovana je speleološka sekcija Geografskog društva koja će imati zadatak da okupi sve one koji imaju interesa za radove na ovom polju, da bi se što prije objekti na terenu evidentirali, eventualno pronašli novi, a naročito da se organizuje nadzor i čuvanje ovih objekata. Kod nas bi isto tako planinari mogli odigrati vrlo uspješnu ulogu u pozitivnom rješavanju ovog, za nas tako važnog pitanja.

Zavodu kod prikupljanja podataka mogu pružiti veliku pomoć učitelji, šumari, agronomi i drugi koji se nalaze na terenu. Upozoravanje na izvjesnu prirodnu rijetkost, na opasnost koja može ugroziti opstanak nekom već zaštićenom objektu ili slično upozorenje može biti cd neprocjenjive vrijednosti. Isto tako rukovodioci privrede, projektanti i izvoditelji građevinskih i drugih radova morali bi se češće posavjetovati sa pretstavnicima Zavoda, i to ne samo u slučaju ako se treba zaštititi neki projektovani ili izvedeni građevinski objekt, nego i u slučaju ako bi izvođenje nekog građevinskog objekta moglo da stavi u pitanje neku prirodnu rijetkost.

Ovo je bilo samo nekoliko primjera koji govore o tome koliko je važno postojanje jedng organa koji će voditi brigu o nužnoj zaštiti prirode i prirodnih rijetkosti u našoj Republici. Svakako da taj organ, a to je Zavod za zaštitu spomenika kulture i prirodnih rijetkosti NR BiH, ne može uspješno izvršavati svoje zadatke, ako ne naiđe na svestranu podršku narodnih vlasti i njihovih organa na terenu.

RÉSUMÉ

QUELQUES CONSIDÉRATIONS SUR LA PROTECTION DE LA NATURE ET DES BEAUTÉS NATURELLES EN BOSNIE-HERZÉGOVINE

Les auteurs, dans cet article, exposent les tâches immédiates devant lesquelles se trouve l'Institut pour la Protection des monuments culturels et des curiosités de la nature, eu égard au grand nombre de ces curiosités naturelles que renferme la République populaire de Bosnie-Herzégovine. Là sont énumérés en détail les lacs importants (lacs glaciaires des montagnes de Zélengora, Lélia, Treskavitsa, Bvélachnitsa, Ghator et Vranitsa, plus loin d'autres lacs moins importants formés par les rivières tels que ceux bien connus de Boratch et de Pliva; puis les chutes d'eau (chutes de la Pliva, près de Yaïtsé; de »Kravitsa« près de Liioubouchki; de »Skakavats«, près de Sarajevo; de »Skakavtsi« près de Fotcha; celles de la rivière Bliha, près de Sanski Most, de Péroutats près de Yablanitsa, de la Pridvoritsa près de Travnik, et les cataraktes de la rivière Ouna près de Martin Brod); les sources karstiques (sources de la rivière Rama, source de la Bouna près de Blagaï, du Dabar près de Sanski Most, de Péroutats près de Yablanitsa, de la Pridvoritsa près de Chipovitsa en Herzégovine, et d'autres encore); les gorges et défilés (de la Lima près de Medjedja, de la Soutieska et de la Radohinia près de Strmitsa, de la Soutieska près de Souha, de la Pratcha près de Mesitchi, de la Miliatska près de Sarajévo, et bien d'autres); des grottes calcaires (Vietrenitsa, dans la plaine de Popovo; Hroustovatcha près de Sanski Most; de Vilinchka près de Travnik; celles de Biambar près de Srednvi, de Kouvia sur le mont Hranisav, la Roche Bania près de Pratcha, et d'autres); les forêts vierges (Péroutchitsa, Yagne, Klékovatcha et autres); des groupements d'arbres rares *(Picea omorika* de Pantchitch près de Vichégrad, d'Oustipracha et de Fotcha. *Pinus Heldreichii Christ.* Sur les monts: Preny Hranisav. Tchvrsnitsa et Oryen *Acer Heldreichii* Orph. in Boiss. sur les monts de Yahorina, et de Zélengora, et d'autres) — nous trouvons ensuite l'énumération de nombreux exemplaires d'arbres anciens et rares parmi lesquels se distinguent l'ancien *Quercus robur* L., près de Travnik, les *Taxus baccata* L. près d'Olovo, de Kladagne et de Begov han, le *Corylus Collurma* L. sprès de Rogatitsa, et d'autres).

Les auteurs soulignent particulièrement l'importance de l'aménagement de parcs nationaux dans lesquels seraient protégées nombre de curiosités naturelles citées plus haut, et la nature même ,avec sa faune et sa flore, souvent, par endroits, en grand danger. Ils proposent l'aménagement d'un grand parc national sur le territoire encadrant le cours moyen de la Néretva, qui embrasserait les pentes escarpées des monts Prénj, Tchvrsnitsa et Tchaboulya, le lac Boratchko et le futur grand lac de Yablanitsa. Ils proposent en outre de transformer en parcs nationaux de moindre étandue certaines portions des monts Oryen, Vranitsa, Chator et Treskavitsa, qui comprendraient les lacs montagneux et autres curiosités naturelles.

Ils terminent en illustrant, au moven de quelques exemples frappants, la nécessité da protéger au plus tôt toutes les curiosités naturelles de la République populaire de Bosnie-Herzégovine qui sont en danger.